

A magyar eldöntendő kérdések intonációjának tónus alapú modellezése budapesti és erdélyi spontán párbeszédekben

Mády Katalin, Molnár Cecília Sarolta, Kohári Anna, Szalontai Ádám
HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont

Bevezetés. A magyar eldöntendő kérdések mondattípusát elsősorban az intonáció jelöli. A kontúralapú megközelítésben a dallamkontúr emelkedő-eső karakterkontúr jellemzi. Ha a prozódiai frázis legalább három szótagból áll, akkor a kontúr kezdő szótagjától folyamatos emelkedés tapasztalható, a kontúr az utolsó előtti szótagon éri el maximumát, majd a hang meredeken lelép az utolsó szótagra. A két- és egyszótagú kontúrokban az esés elcsökevényesedhet, egy szótag esetén el is maradhat (Varga 1994:480–481).

Az eldöntendő kérdések kizárólag prozódiai eszközökkel való jelölése nem egyedi jelenség (pl. olasz, francia, orosz), de csak a szótagszámra érzékeny dallamkontúr olyannyira különleges, hogy a jelenség az intonációs fonológiában *Hungarian question intonation* néven vált ismertté (Ladd 2008). Az autoszegmentális-metrikus keretben létrehozott modell az alapfrekvencia (f_0) változásait nem mozgáshoz, hanem tonális eseményekhez köti: a dallamkontúrok leírhatók magas (H, *high*) és alacsony (L, *low*) céltónusok sorozataként (Silverman et al. 1992). A tónusok vagy prominenciát (dallamhangsúlyt, pl. H*) vagy prozódiai határt (pl. L%) jelölnek. A magyar eldöntendő kérdés dallamát egy kezdő alacsony dallamhangsúllyal, egy H f_0 -maximummal és egy alacsony frázisvégi határjelző tónussal lehet leírni, azaz L* H_L% tónussal.

A jelen elemzésben azt vizsgáljuk, hogy a kanonikusnak mondható emelkedő-eső, azaz L* H_L% dallammenet spontán beszédben milyen dallammenetként valósul meg, valamint hogy az esetleges eltérések köthetők-e pragmatikai kategóriákhoz vagy regionális eltérésekhez.

Módszerek. Az absztrakt fonológiai tonémákra épülő ToBI (Silverman et al. 1992) annotációs rendszer helyett a fonetikai variabilitás jelölésére is alkalmas, a németre kifejlesztett DIMA (Kügler et al. 2019) irányelveket alkalmaztuk. A DIMA eszköztára lehetővé teszi, hogy fonológiai jelentőséggel nem rendelkező, de az f_0 -kontúr meghatározó változásokat is jelöljük. Ennek akkor van jelentősége, ha a kontúrok nem mindegyike emelkedő-eső, hanem például szinttartó-eső. A frázison belül jelölni lehet a teljes frázis hangterjedelméhez képest magasabb ($\wedge$ H, fellépés) vagy alacsonyabb (!H, lelépés) regiszterben fekvő magas és alacsony hangsúlyokat és határjelző tónusokat. A DIMA határkezdő tónusokat is jelöl. A jelen elemzés exploratív jellegű, elsődleges célja egy magyar intonációs lejegyzési rendszer alapjainak lefektetése.

Az eldöntendő kérdő mondatokat mondattani szempontból több kategóriába soroltuk, például: pozitív, negatív kérdés. A kontextusokat pragmatikai szempontból két dimenzió mentén jellemeztük: semleges információ, vagy a kontextusban a beszélő számára elérhető, és a válasz szempontjából releváns információk megléte (a pozitív/negatív választ alátámasztó kontextuális evidencia).

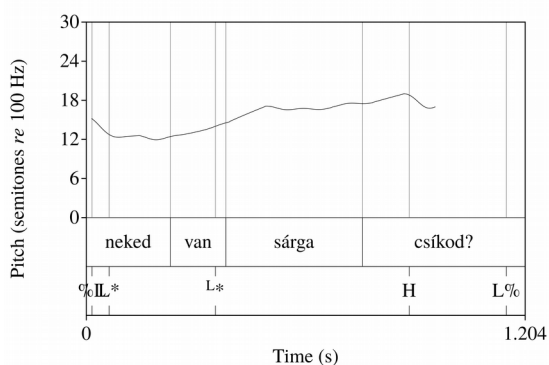
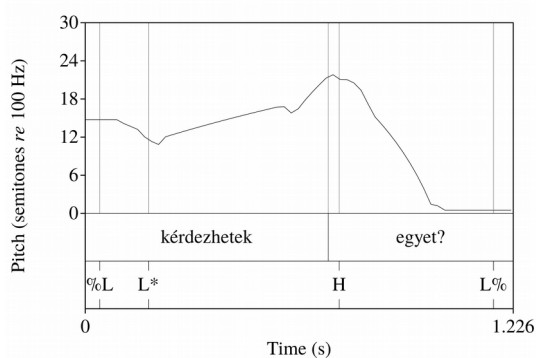
Elemzésünk az Akaka Maptask Corpus anyagán alapszik (Molnár et al. 2023). Négy budapesti (17–19 év) és négy erdélyi (16–46 év) beszélő anyagát elemeztük összesen 78, egyetlen intonációs frázist képező eldöntendő kérdésben. Az absztraktban jellegzetes kontúrformákat mutatunk be, az előadásban kvantitatív jellemzés is szerepelni fog.

Eredmények. A semleges, emelkedő-eső kérdések prozódiai címkéje %L L* H L%, ha a frázis csak egy hangsúlyt tartalmaz (1.a ábra). A dallam többnyire középmagas hangon kezdődik és az első hangsúlyos szótagig szintben marad (%L). Ezt követi az alacsony dallamhangsúly, ahonnan az esetek nagy részében fokozatosan emelkedik az f_0 az utolsó előtti szótagig. Fontos különbség a két regiolektus között, hogy az erdélyi beszélőknél a dallam fokozatos emelkedés helyett az alacsony dallamhangsúlyt követő szótagban gyakran fellép, és az utolsó előtti szótagig egy szinten marad az f_0 , majd a frázisvégi eséssel, azaz az utolsó szótagon megvalósuló L% határjelző tónussal (1.b ábra). Ezt a kontúr Varga 1994:481 is említi, ám ő elsősorban hosszú kérdésekre tartja jellemzőnek. A vizsgált erdélyi beszélőknél ez úgy módosul, hogy semleges pragmatikai tartam esetén az alacsony hangsúlyt kiválthatja egy megemelt alacsony tónus, ahonnan csak kis mértékű emelkedés

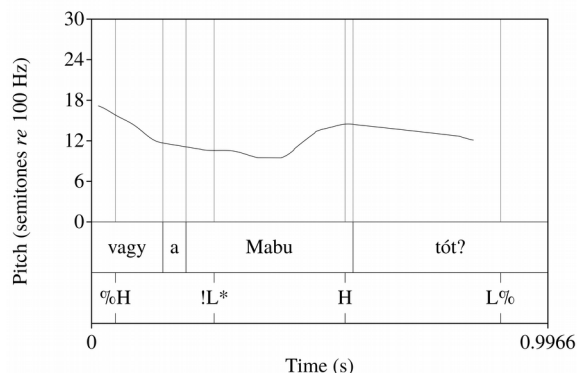
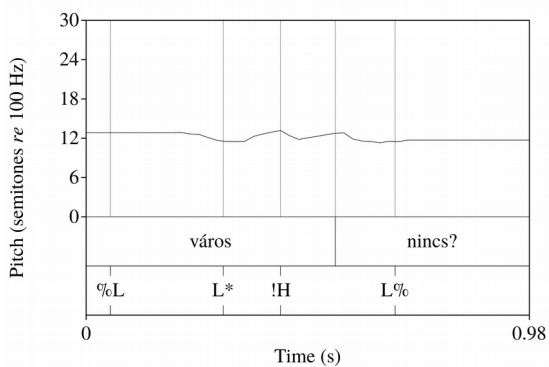
tapasztható az utolsó előtti szótagi H tónusig. A kezdő és pontosítást váró kérdések intonációjában nem találtunk szisztematikus különbséget.

A jelölt pragmatikai tartamú kérdések két variációját mutattuk ki: a negatív formában elhangzó, de a beszélő által pozitív választ váró kérdések kisebb hangterjedelemmel valósulnak meg (*Város nincs?*, 2.a ábra), ami a %L L* !H L% címkesorral adható vissza jelezve, hogy az utolsó előtti szótag magas tónusa a semlegesnél alacsonyabb f0-lal valósul meg. A kontrasztot tartalmazó kérdéseknél (*Vagy a Mabu-tót?*, 2.b ábra) ennek ellentéte történik: a prominenciát hordozó alacsony tónusú szótag a fráziskezdő tónushoz és az f0 maximumhoz képest alacsonyabb, jelölése %H !L* H L%.

Következtetések. Anyagunkban a budapesti és erdélyi beszélők kérdő intonációjában nem mutatkoztak jelentős eltérések, az -e partikulát tartalmazó kérdések is ritkábbak voltak az erdélyi korpuszban, mint előzetesen feltételeztük. A német DIMA intonációs címkerendszer alkalmasnak tűnik arra, hogy eltérő pragmatikai tartalmat hordozó kérdések dallamkontúrajait megkülönböztesse.

1.a,b ábra: semleges kérdő kontúr félhangokban budapesti (balra) és erdélyi (jobbra) beszélőnél.

2.a,b ábra: negatív kérdő kontúr (balra) és kontrasztív hangsúlyt tartalmazó kérdés (jobbra) félhangokban budapesti beszélőnél.

A kutatás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával valósult meg a K 135038 sz. pályázat keretében.

Hivatkozások:

- Kügler, Frank et al. (2019): Annotation of German intonation: DIMA compared with other annotation systems. In: *Proc. ICPhS Melbourne, Australia*, 1297–1301.
- Ladd, Robert D. (2008): *Intonational phonology, 2nd ed.* Cambridge: University Press.
- Molnár, Cecília Sarolta et al. (2023): The Akaka Maptask Corpus. In: *Proc. Beszédkutatás – Speech Research, Budapest, Hungary*, 81–83.
- Silverman, Kim et al. (1992): ToBI: a standard for labeling English prosody. In: *Proc. 2nd International Conference on Spoken Language Processing, Banff, Alberta*, 867–870.
- Varga, László (1994): A hanglejtés. In: Kiefer, F. (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 2: Fonológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 486–549.